«8D04203 - Құқықтану» білім беру бағдарламасы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынылған
АБИШЕВА МЕРУЕРТ НҰРЛАНҚЫЗЫНЫҢ
«Сақтандыру қызметін құқықтық реттеу: ұлттық және халықаралық тәжірибе» атты диссертациясына
АҢДАТПА

Зерттеу жұмысының жалпы сипаттамасы. Диссертациялық зерттеу сақтандыру қызметін құқықтық реттеудегі ұлттық және халықаралық тәжірибе мәселелерін кешенді талдауға арналған. Ұлттық құқық жүйесі мен халықаралық тәжірибенің өзара ықпалдасуы жағдайында сақтандыру қызметін құқықтық реттеудің қазіргі жай-күйін бағалауға және оны жетілдіруге бағытталады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі сақтандыру қызметінің қазіргі экономикадағы рөлінің артуына байланысты оны тиімді құқықтық реттеудің қажеттілігімен айқындалады. Сақтандыру жүйесі экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етудің маңызды құралы бола отырып, тәуекелдерді басқару тетіктерінің бірі ретінде қызмет етеді. Осыған байланысты сақтандыру қызметін құқықтық реттеуді жетілдіру, халықаралық стандарттарды енгізу және ұлттық заңнаманы жаңғырту мәселелері ерекше маңызға ие болып отыр.

Диссертациялық зерттеу жұмысында сақтандыру қызметінің құқықтық табиғаты, оның мазмұны мен ерекшеліктері жан-жақты қарастырылған. Автор «сақтандыру», «сақтандыру қызметі», «сақтандыру құқықтық қатынастары» ұғымдарының мазмұнын талдап, олардың құқықтық мәнін ашып, сақтандыру қызметін құқықтық реттеудің негізгі қағидаттары мен әдістерін айқындайды.

Диссертациялық зерттеу жұмысында Қазақстан Республикасындағы сақтандыру заңнамасының қалыптасу және даму кезеңдері талданады. Қолданыстағы құқықтық реттеу тетіктері сараланып, олардың тиімділігі бағаланады. Сақтандыру нарығының дамуына кедергі келтіретін құқықтық және институционалдық проблемалары айқындалып, оларды шешу жолдарын ұсынылады.

Зерттеудің маңызды бөлігін халықаралық тәжірибені талдау құрайды. Автор дамыған мемлекеттердің сақтандыру саласын құқықтық реттеу модельдерін зерттеп, олардың артықшылықтары мен ерекшеліктерін көрсетеді. Салыстырмалы-құқықтық талдау негізінде халықаралық тәжірибені ұлттық құқық жүйесіне бейімдеу мүмкіндіктері қарастырылады.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Сақтандыру саласын құқықтық реттеу мәселелеріне арналған бірқатар ғылыми еңбектер қалыптасқан.

Отандық заң ғылымында бұл бағыттағы зерттеулерге М.Г. Алимжанова, М.М. Қалиев, Қ.М. Қожабек, Н.Б. Мынбаева, М. Оспанов, Ә.Ә. Сейтжанов, Б.Ө. Сман, А.И. Худяков және басқа да ғалымдар елеулі үлес қосты.

Сонымен қатар, ресейлік құқықтанушы ғалымдар — В.А. Белов, К.С. Бельский, В.Н. Гирев, Б.Ю. Дорофеева, Н.И. Химичева, А.К. Шихов және басқалардың еңбектерінде сақтандыру саласындағы құқықтық реттеу мәселелері жан-жақты зерттеліп, теориялық тұрғыдан негізделген.

Сақтандыру қызметінің экономикалық мазмұны Қ. Алтынбекұлы, У.Б. Баймұратов, А.М. Годин, К.К. Жүйріков, Ю.М. Журавлев, С.Л. Ефимов, Е.Ш. Качалова, Қ.Е. Құбаев, О.Э. Лер, Л.А. Мотылев, В.Д. Мельников, А.К. Сембеков, Ө.Қ. Шеденов және басқа да ғалымдардың еңбектерінде жан-жақты талданған.

Сонымен бірге, жүргізілген ғылыми зерттеулердің елеулі көлеміне қарамастан, сақтандыру қызметін құқықтық реттеудің ұлттық және халықаралық аспектілерін кешенді, жүйелі және салыстырмалы-құқықтық тұрғыдан зерделеу мәселелері жеткілікті деңгейде толық ашылмағандықтан терең ғылыми талдауды талап етеді.

Диссертациялық зерттеудің объектісі - сақтандыру қызметін құқықтық реттеу саласында туындайтын қоғамдық қатынастар, атап айтқанда ұлттық және халықаралық құқық шеңберінде сақтандыру жүйесінің қызмет етуі, оны ұйымдастыру және дамыту барысында қалыптасатын құқықтық қатынастар.

Диссертациялық жұмыстың зерттеу пәніне сақтандыру қызметін құқықтық реттеудің нормалары, қағидаттары мен механизмдері, сондай-ақ Қазақстан Республикасының және шетел мемлекеттерінің сақтандыру заңнамасы мен халықаралық тәжірибесі жатады.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Диссертациялық зерттеудің **мақсаты** – сақтандыру қызметін құқықтық реттеудің ұлттық және халықаралық тәжірибесін кешенді түрде талдау арқылы Қазақстан Республикасындағы сақтандыру заңнамасын жетілдіруге бағытталған ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу.

Аталған мақсатқа қол жеткізу үшін мынадай **міндеттерді** шешу көзделеді:

- сақтандырудың құқықтық және экономикалық мазмұнын талдау;
- сақтандыру қызметінің құқықтық табиғатын, мәнін және құқық жүйесіндегі орнын айқындау;
- сақтандыру құқықтық қатынастарының субъектілері мен объектілерін талдау;
- сақтандыру қызметін құқықтық реттеудің қағидаттарын айқындау, олардың құқықтық табиғатын зерттеу және қолданыстағы заңнамаға енгізу жөніндегі ұсыныстарды тұжырымдау;
- Қазақстан Республикасындағы сақтандыру заңнамасының қалыптасуы мен даму кезеңдерін зерттеу;
- сақтандыру қызметін мемлекеттік реттеудің құқықтық тетіктерін зерделеу және олардың тиімділігін бағалау;
- шетел мемлекеттеріндегі сақтандыру қызметін құқықтық реттеудің негізгі модельдерін талдау;
- ұлттық және халықаралық құқықтық нормалардың арақатынасын айқындау және оларды үйлестіру мәселелерін зерттеу;
- сақтандыру қызметін құқықтық реттеуді жетілдірудің және цифрлық трансформациялаудың басым бағыттары бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеу.

Диссертациялық зерттеудің әдіснамалық негізін сақтандыру қызметін құқықтық реттеу саласындағы қоғамдық қатынастарды ғылыми тұрғыдан танудың жалпы ғылыми және арнайы заңи әдістерінің кешені құрайды. Атап айтқанда тарихи-құқықтық әдіс, формальды-логикалық талдау әдісі, модельдеу әдісі, сондай-ақ зерттеу нысанын кешенді және жүйелі түрде қарастыруға мүмкіндік беретін жүйелік талдау әдісі қолданылды. Сонымен қатар, ғылыми тұжырымдар мен қорытындылардың дәйектілігін қамтамасыз ету мақсатында аргументациялау әдісі және өзге де жалпы ғылыми әдістер, талдау, синтез, индукция, дедукция және арнайы заңи әдістер кешені пайдаланылды.

Диссертациялық зерттеудің нормативтік негізін Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының сақтандыру заңнамасы, сондай-ақ Қазақстан Республикасының өзге де құқық салаларының қаржылық-құқықтық және сақтандыру-құқықтық қатынастарын реттеуге бағытталған нормалары мен Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шарттар мен келісімдер құрайды.

Диссертациялық зерттеудің эмпирикалық негізін сақтандыру қызметін құқықтық реттеу саласындағы құқық қолдану тәжірибесін сипаттайтын нақты деректер мен материалдар құрайды. Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының сақтандыру нарығының даму көрсеткіштерін айқындайтын ресми статистикалық мәліметтер, оның ішінде Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің, Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігінің, сондай-ақ өзге де уәкілетті мемлекеттік органдардың есептері мен аналитикалық материалдары кеңінен пайдаланылды.

Қорғауға шығарылатын негізгі ережелер (дәлелденген ғылыми гипотезалар және жаңа білім болып табылатын басқа да тұжырымдар):

1. Сақтандыру – бұл қоғамның әлеуметтік-экономикалық және жеке тұлғалардың мүліктік әрі жеке құқықтары мен заңды мүдделерін, соның ішінде адам құқықтарын қорғауға бағытталған, сақтандыру ұйымдары жүзеге асыратын, тәуекелдерді бөлу қағидатына негізделген қаржылық-құқықтық қатынастар жүйесі. Ол сақтандыру жарналары есебінен арнайы ақша қорларын қалыптастыруды және сақтандыру жағдайы туындаған кезде осы қорлардан келтірілген зиянды өтеу немесе өзге де материалдық қамтамасыз ету нысанында төлемдер жүргізуді көздейді.

2. Сақтандыру қызметі – бұл сақтандыру ұйымдары мен өзге де уәкілетті субъектілер жүзеге асыратын, сақтандыру тәуекелдерін бағалау және бөлу қағидаттарына негізделген, сақтандыру шарттарын жасасу, сақтандыру сыйлықақыларын (жарналарын) жинақтау, сақтандыру қорларын қалыптастыру және оларды басқару, сондай-ақ сақтандыру жағдайы туындаған кезде сақтандыру төлемдерін жүзеге асыру арқылы жеке және заңды тұлғалардың мүліктік, жеке әрі әлеуметтік құқықтары мен заңды мүдделерін, соның ішінде адам құқықтарын қорғауға бағытталған кәсіби қаржылық-құқықтық қызмет түрі.

3. Сақтандыру заңнамасына сақтандырудың іргелі қағидаттарының жүйесін енгізу қажет. Аталған жүйе сақтандыру заңнамасының жалпы

бастамалары мен мәнін айқындайтын жалпы және арнайы қағидаттардан тұрады. 1) Жалпы қағидаттар: заңдылық, жариялылық, ұйымдық бірлік. 2) Арнайы қағидаттар: адалдық, баламалылық, келтірілген зиянды өтеу, әлсіз тарапты қорғау.

4. Сақтандыру заңнамасын жүйелеудің маңызды бағыты ретінде Қазақстан Республикасының Сақтандыру кодексін қабылдау мәселесі ғылыми және тәжірибелік тұрғыдан өзекті болып табылады. Құқықтық кодификация құқықтық нормаларды жүйелі түрде біріктіруге, құқықтық реттеудің ішкі келісімділігін қамтамасыз етуге және құқық қолдану практикасының тұрақтылығын арттыруға мүмкіндік береді.

5. Қазақстан Республикасының «Сақтандыру қызметі туралы» Заңының 3-бабындағы «Осы Заңда пайдаланылатын негізгі ұғымдар» қатарына «сақтандыру мәдениеті» терминін енгізуді ұсынамыз.

«Сақтандыру мәдениеті – сақтандыру қатынастары субъектілерінің сақтандыру заңнамасы туралы білім деңгейін, сақтандыру құқықтарын жүзеге асыруын және сақтандыру міндеттемелерін адал орындауын сипаттайтын құқықтық мәдениеттің құрамдас бөлігі».

6. Қазақстан Республикасының «Сақтандыру қызметі туралы» Заңының 3-бабындағы «Осы Заңда пайдаланылатын негізгі ұғымдар» қатарына «цифрлық сақтандыру» ұғымын өзертулер мен толықтырулар ретінде енгізуді ұсынамыз.

«Цифрлық сақтандыру – сақтандыру шартының жасалуы, сүйемелденуі және орындалуы цифрлық технологиялар мен автоматтандырылған ақпараттық жүйелер арқылы жүзеге асырылатын, сақтандыру құқықтық қатынастары субъектілерінің электрондық өзара іс-қимылын, деректерді өңдеуді және сақтандыру қызметтерін қашықтан көрсетуді қамтамасыз ететін сақтандыру қызметін ұйымдастыру нысаны».

7. Сақтандыру қызметін құқықтық реттеу ұлттық және халықаралық құқық нормаларының өзара ықпалдасуы негізінде жүзеге асырылатыны негізделді. Халықаралық стандарттарды ұлттық заңнамаға имплементациялау сақтандыру нарығының тұрақтылығын қамтамасыз етуге, оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және құқықтық реттеу тиімділігін күшейтуге мүмкіндік беретіні айқындалды. Осыған байланысты ұлттық сақтандыру заңнамасын халықаралық талаптармен үйлестіру қажеттілігі тұжырымдалды.

Зерттеудің негізгі нәтижелерінің сипаттамасы.

Зерттеу барысында сақтандырудың құқықтық табиғаты мен мәні кешенді түрде айқындалып, сақтандырудың әлеуметтік-экономикалық және құқықтық институт ретіндегі авторлық анықтамасы ұсынылды. Сонымен қатар сақтандыру қызметінің мазмұны нақтыланып, оның кәсіби қаржылық-құқықтық қызмет ретіндегі белгілері жүйеленді.

Зерттеу нәтижесінде сақтандыру заңнамасының қағидаттық негіздерін жетілдіру қажеттілігі негізделіп, жалпы және арнайы қағидаттардан тұратын сақтандыру қағидаттарының жүйесі ұсынылды. Сондай-ақ сақтандыру

заңнамасын жүйелеу мақсатында Қазақстан Республикасының Сақтандыру кодексін қабылдаудың ғылыми және практикалық маңызы айқындалды.

Диссертацияда сақтандыру саласындағы құқықтық ұғымдық аппаратты жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының «Сақтандыру қызметі туралы» Заңына «сақтандыру мәдениеті» және «цифрлық сақтандыру» ұғымдарын енгізудің қажеттілігі негізделді және олардың авторлық анықтамалары ұсынылды.

Зерттеу барысында сақтандыру қызметін құқықтық реттеудің ұлттық және халықаралық құқық нормаларының өзара ықпалдасуы негізінде жүзеге асырылатыны дәлелденді. Халықаралық стандарттарды ұлттық заңнамаға енгізудің сақтандыру нарығының тұрақтылығын қамтамасыз етуге, бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және құқықтық реттеудің тиімділігін күшейтуге ықпал ететіні айқындалды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы сақтандыру қызметін құқықтық реттеуді жетілдіруге бағытталған нақты ұсыныстардан көрінеді. Атап айтқанда, сақтандыру заңнамасын жетілдіру, халықаралық тәжірибені енгізу және сақтандыру қызметін реттеудің тиімді құқықтық механизмдерін қалыптастыру жөнінде ұсыныстар әзірленген.

Диссертациялық зерттеудің теориялық және тәжірибелік маңызы. Зерттеу нәтижелері сақтандыру құқығы теориясы мен қаржылық құқық ғылымын дамытуға, құқықтық реттеуді жетілдіруге ғылыми негіз болады. Диссертация қорытындылары мен ұсынымдары сақтандыру қызметін құқықтық реттеуді, заңнаманы және уәкілетті органдар мен сақтандыру ұйымдарының практикалық қызметін жетілдіруде қолданылуы мүмкін. Сондай-ақ зерттеу нәтижелері оқу үдерісінде, оқу-әдістемелік материалдар әзірлеуде және ғылыми-зерттеу жұмыстарында пайдалануға жарамды.

Ғылымның даму бағыттарына немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігі. Диссертациялық зерттеу Қазақстан Республикасы Президентінің халыққа Жолдауларында айқындалған басым бағыттарға, Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі Құқықтық саясат тұжырымдамасына, Қазақстан Республикасының қаржы секторын дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасына және «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасына сәйкес жүзеге асырылды.

Диссертация нәтижелерінің сыннан өтуі. Диссертациялық жұмыстың мазмұны бойынша 16 ғылыми мақала жарық көрді. Scopus және Web of Science деректер қорына кіретін шетелдік ғылыми басылымда - 1 ғылыми мақала, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті бекіткен тізімдегі ғылыми басылымдарда – 4 мақала, халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциялар мен басқа да ғылыми басылымдарда 11 ғылыми мақала жарияланды.